

FRANTZ FANON

Rob Devos

Frantz Fanon, *Zwarte huid, witte maskers*, vertaald door Jeanne Holierhoek. Amsterdam, Octavo Publicaties (EPO Distributie), 2018, 211 p., ISBN 9789490344246, €22.50

Frantz Fanon werd in 1925 geboren in Fort-de-France op Martinique, dat toen een Franse kolonie was en in 1946 een overzees departement werd. Het gezin behoorde tot de middenklasse. Aan het Lyceum kreeg hij les van de dichter en latere politicus Aimé Césaire. Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam Fanon vrijwillig dienst bij het Franse leger om te vechten voor de bevrijding van ‘zijn’ vaderland. Hij moest echter de pijnlijke discriminatie ten opzichte van gekleurde mensen ervaren.

Na de oorlog trok hij naar Lyon om geneeskunde, psychiatrie en filosofie te studeren. Hij begon er vanaf 1950 aan *Peau noire, masques blancs*, dat hij aanvankelijk bedoeld had als zijn proefschrift. Hij werkte het boek af tijdens zijn stage in Saint-Alban-sur-Limagnole (nabij Mende) waar hij in contact kwam met de radicale psychiater François Tosquelles. Het boek verscheen in 1952 bij de uitgeverij du Seuil in Parijs. Kort na de publicatie van *Peau noire, masques blancs* werd Fanon diensthoofd van een psychiatrische kliniek in Blida-Joinville in Algerije. In 1956 nam hij, diep ontgoocheld, ontslag. “Wat heb je aan goede bedoelingen”, schreef hij aan de minister, “als harteloosheid, geestelijke armoede en haat jegens de autochtone bevolking verhinderen die bedoelingen waar te maken”¹ Hij engageerde zich voor de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd als redacteur van het blad van het FLN (*Front de Libération Nationale*). Net voor zijn dood in 1961 verscheen *Les damnés de la terre*.²

Fanon heeft een grote invloed op het huidige dekoloniseringsdenken. Achille Mbembe wijdt in *Een politiek van vijandschap* een lange beschouwing aan zijn leermeester. Het hoofdstuk heeft als titel *De apotheek van Fanon*.³ Diens beschouwingen over vernietiging en geweld enerzijds, het genezingsproces en het verlangen naar een grenzeloos leven anderzijds vormen het fundament van de radicale dekolonisatie. Mbembe schrijft: “Voor Fanon was er geen recht op onverschilligheid of onwetendheid. (...) Voor Fanon was het doel van het medisch handelen dat er iets aan de dag zou treden van wat hij *een aanvaardbare wereld* noemde.”⁴

Fanon laat zich voor *Zwarte huid, witte maskers* inspireren door de fenomenologie, in het bijzonder Merleau-Ponty en Sartre. In *De geleefde ervaring*

van de zwarte beschrijft hij individuele gevallen, vaak zijn eigen belevingen, om algemene patronen op te sporen. De blik en de taal staan daarin centraal. Ik ontdek mijzelf als ik door de ander geobjectiveerd, dat wil zeggen bekeken en besproken, wordt. Zijn-voor-de ander betekent zijn-voor-de-blanke. Op de trein gaan zijn medereizigers niet naast hem zitten. Zij laten zelfs drie plaatsen onbezet. De kleine zegt tot zijn moeder over de zwarte: “Mama kijk, die neger. Ik ben bang” (101). De moeder antwoordt: “Sst! Straks wordt hij boos. Let er maar niet op, meneer, hij weet niet dat u net zo beschaafd bent als wij” (103). Hij voelt schaamte, walging, woede. Het lichaamsschema (*le schéma corporel*) stort in elkaar om plaats te maken voor een epidermisch-raciaal schema.

De zwarte wordt blank, althans hij verlangt dat, naarmate hij de taal van de blanke beheerst. Hij spreekt beheerst, maakt minder gebaren. In Frankrijk zegt men: ‘spreken als een boek’, op Martinique: ‘spreken als een blanke’. Fanon vertelt de volgende anekdote. Een Martinikaan, die net aangekomen is in Le Havre, zit op een terras en roept de kelner: ‘Garrçon’. Op Martinique heeft men de gewoonte de r in te slikken, maar hij overcompenseert. Hij vervolgt: ‘Un vè de biè’ (in plaats van ‘un verre de bière’). De zwarte leeft in een wereld waarin hij gedoemd is om te blijven haperen.

Doorgaans werken vooroordelen subtiel. Het racisme is alledaags. De paternalistische houding van de blanke arts tegenover een zware patiënt: ‘Goeiedag, beste man. Wat scheelt eraan?’ Fanon suggereert als antwoord: ‘Mijnheer, ik ben uw beste man niet.’ Kwetsende taal is kwetsend, ook en vooral als ze niet kwetsend bedoeld is. “Dat hij zwart is wil nog niet zeggen dat hij minder intelligent is” (103). “Onze dokter is zwart. Hij is bijzonder vriendelijk” (106). Fanon maakt zich boos wanneer André Breton over Aimé Césaire schrijft: “Voor een Zwarte hanteert hij de Franse taal zoals geen enkele Blanke dat vandaag kan” (35).

De psychiater, geïnspireerd door de psychoanalyse, graaft dieper dan de fenomenoloog. Onder de beleefde ervaring botst hij op het collectief onbewuste. Fanon laat zien hoe de zwarte zich identificeert met het beeld dat de blanke van hem vormt. Boven de zwarte huid worden witte maskers opgezet. De zwarte houdt op die manier zijn eigen onderdrukking in stand. Hij reproduceert zijn eigen inferioriteit.⁵ En zoals de blanke zich opstelt tegenover de gekleurde mens, zo gedraagt de Antilliaan zich op zijn beurt tegenover de Afrikaan. “De Antilliaan ziet zichzelf niet als zwart, maar als Antilliaan. De neger woont in Afrika. Subjectief en intellectueel gedraagt de Antilliaan zich als een Blanke. Terwijl hij een neger is. Dat merkt hij als hij eenmaal in Europa is. Wanneer er dan over negers wordt gesproken, weet hij dat het evengoed over hem gaat als over de Senegalees” (135).

Fanon concretiseert zijn analyse van het onbewuste in de verhouding tussen de seksen. Aan de hand van de autobiografie van Mayotte Capécia, *Je suis Martiniquaise*, laat hij zien hoe de gekleurde vrouw (*la femme de couleur*)

verlangt naar de blanke man in de hoop wit te worden: “het ras opleken, het ras redden, de witheid ervan waarborgen” (42). Zij droomt ervan hem te vergezellen naar zijn rijke kameraden in een villawijk van Fort-de-France. Eén keer mag het, maar zij moet pijnlijk ervaren dat zij niet echt bij hen hoort. De blanke kan een zwarte minnares hebben, vader worden van haar kind, maar als hij huwt, dan huwt hij met een blanke vrouw.

De zwarte man hunkert naar de liefde van een blanke vrouw. Daardoor zou hij bemind worden alsof hij blank zou zijn. Zij is het bewijs dat hij de blanke liefde verdient. Hij ziet er wel nog zwart uit, maar hij is blank geworden. Gekleurde mannen huwen soms een blanke vrouw van mindere afkomst of met een lagere opleiding. Elke andere overweging lijkt verdrongen door hun wens om een wit iemand te trouwen waarbij zij zich niet de mindere voelen. “Ze zoeken langs die weg toegang tot een volstreekte gelijkheid met het illustere ras dat de wereld domineert, dat heerst over de gekleurde volken” (65). Maar de liefde is gedoemd te mislukken. In de roman van René Maran, *Un homme pareil aux autres*, is Jean Veneuse verliefd op Andrée. Maar hij wordt buitengesloten door de blanke wereld en tevens uitgestoten door de zwarte. Hij lijdt aan verlatingsangst: “een intens gevoel van waardeloosheid, behalve in specifieke sectoren als zijn intellectuele leven of zijn beroep” (71).

De notie *collectief onbewuste* is ontleend aan Carl Gustav Jung. Het collectief onbewuste waar Fanon het over heeft, is echter historisch, maatschappelijk, cultureel bepaald. Het omvat het geheel van vooroordelen, mythen en gemeenschappelijke gedragspatronen van een bepaalde groep.⁶ Het komt tot uiting in de handboeken die op school gebruikt worden, in de kranten en op de radio, in strips en kinderrijmpjes, in spreekwoorden, op de reclameborden voor cacao. “Altijd gehoorzame dienaar, altijd onderdanig en met een glimlach. Ik nooit stelen, nooit liegen, en eeuwig *y a bon banania*” (170). Denk aan het beeld van de oversekste neger in de film of de zwarte atleet. Zijn seksuele potentie is buiten proportie. Ze is angstaanjagend. Stel je voor dat je dochter met een zwarte naar huis komt! “Negers zijn een en al genitaliën. Voor ons is het oppassen geblazen, anders raken we overspoeld door kleurlingen” (143). Fanon maakt de vergelijking met de mythevorming rond de joden: “Bij een jood denkt men aan geld en alles eromheen, bij de neger aan seks” (145).⁷ Hij noemt dit verschijnsel *transitivisme*: het mechanisme waarbij een maatschappij haar angsten projecteert op een zondebok.

Tijdens een bewogen voorstelling in De Balie, Amsterdam, werd harde kritiek geuit op de vertaling. Vooreerst op het gebruik van het ‘n-woord’. Waar Fanon *nègre* schrijft werd in de vertaling *neger* behouden, en dit zonder enige toelichting noch verantwoording. *Zwarte huid, witte maskers* bevat ook geen inleiding waarin de problematiek uiteengezet en gecontextualiseerd wordt. Op de website van de uitgever geeft de vertaalster Jeanne Holierhoek enige uitleg. Fanons kinderen, Olivier en Mireille (die voorzitter is van de Fondation Frantz Fanon) stelden als

voorwaarde dat de vertaling integraal Fanons tekst moest weergeven, met enkel de voetnoten van Fanon zelf. Die clausule is vreemd, want de oorspronkelijke editie verscheen in 1952 wel met een *Préface* door de uitgever Francis Jeanson. Ook de uitgave van de *Oeuvres* in 2011 bevat een algemeen voorwoord door Achille Mbembe en een inleiding door Magali Bessone, en daarenboven voor- en nawoorden bij de verschillende teksten.

Die lacune is daarenboven bijzonder jammer omdat de verhouding van *Zwarte huid, witte maskers* tot *De verworpenen der aarde* daardoor onuitgekleard blijft. Men is nogal eens geneigd Fanons vroege humanisme (1952) te contrasteren met zijn latere verdediging van geweld (1961), maar precies de golfbeweging tussen woede en hoop tekent *Zwarte huid, witte maskers*. Fanon heeft het over liefde en over strijd. Hij citeert met instemming Jean-Paul Sartre: “Waar hoopte u dan op toen u de prop uit de zwarte monden haalde? Dat ze een lofzang op u zouden aanheffen? Dacht u in hun ogen aanbedding (...) te zullen lezen zodra die hoofden, door onze vaders met geweld omlaaggedrukt, zich zouden verheffen?” (26).⁸

Echte vrijheid is niet de vrijheid die de slaaf cadeau krijgt. Fanon denkt aan de vele standbeelden van de blanke Marianne die het kroeshaar streelt van de brave neger wiens ketenen zojuist zijn weggenomen. Echte vrijheid is de vrijheid waarvoor de zwarte strijd moet voeren.

Noten:

1 Fanon, F. *Lettre au Ministre Résident* (1956), in: *Oeuvres*, Paris, La Découverte, 2011, p. 735.

2 Macey, D. *Frantz Fanon. A Life*, London, Verso, 2012.

3 Mbembe, A. *Een politiek van vijandschap*, Amsterdam, Boom, 2017, p.135-186. Fanon is ook een inspirator in zijn vroegere *Kritiek van de zwarte rede*, Amsterdam, Boom, 2015.

4 Mbembe, A. *Een politiek van vijandschap*, p.176.

5 “Een groot deel van het lijden dat Fanon beschrijft, wordt veroorzaakt doordat het subject deze kracht van buiten in zich opneemt, die zich vervolgens transformeert tot een wezenlijk moment in zijn wording. Het feit dat het subject zich vormt in verlangen naar ondergeschiktheid is een van de specifieke, geïnternaliseerde manieren waarop radicale dominantie werkt” (Achille Mbembe, *Een politiek van vijandschap*, p. 157).

6 Gloria Wekker gebruikt de term ‘cultureel archief’ (in het spoor van Edward W. Said). Zij verwijst daarmee naar de diep ingewortelde, grotendeels onbewuste houdingen, attitudes en emoties die voortkomen uit het koloniale verleden en tot op vandaag racisme in stand houden (Witte onschuld. *Paradoxen van kolonialisme en ras*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2018.)

7 Fanon maakt intens gebruik van Sartres analyse van het antisemitisme uit 1946. Zowel de jood als de neger fungeren als zondebok. “De neger representeert het biologische gevaar, de jood het intellectuele” (150). Hij schrijft: “Bepaalde pagina’s uit *Reflecties over de joodse kwestie* behoren tot de mooiste die ik ooit heb gelezen. De problemen die erin worden geformuleerd treffen me diep tot in mijn lichaam” (165).

8 Jean-Paul Sartre, *Orphée noir* (Préface) in : Léopold Sédar Senghor, *Anthologie de la poésie nègre et malgache de langue française*, Paris, PUF, 1948, p.IX.